

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ҒЫЛЫМ КОМИТЕТІ
ФИЛОСОФИЯ, САЯСАТТАНУ
ЖӘНЕ ДІНТАНУ ИНСТИТУТЫ**

**«ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАННЫҢ РУХАНИ
ЖАҢҒЫРУЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ФИЛОСОФИЯСЫНЫҢ
РӨЛІ МЕН МАҢЫЗЫ»**

**Қазақстан Республикасы Президентінің
Қазақстан халқына Жолдауын жүзеге асыруға
арналған дөңгелек үстел материалдар жинағы**

**«РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ КАЗАХСКОЙ
ФИЛОСОФИИ В ДУХОВНОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ
СОВРЕМЕННОГО КАЗАХСТАНА»**

**Сборник материалов
круглого стола, посвященный реализации Послания
Президента Республики Казахстан народу Казахстана**

**Алматы
2018**

ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану
институтының ғылыми кеңесі ұсынған

Редакция алқасы:

А.Қ. Бижанов, саяси ғылымдарының докторы, профессор
(жауапты редактор)

С.Е. Нұрмұратов, философия ғылымдарының докторы, профессор

Ә.Н. Нысанбаев, ҚР ҰҒА академигі,

философия ғылымдарының докторы, профессор

А. Сағиқызы, философия ғылымдарының докторы, профессор

Ж.Б. Ошақбаева, философия ғылымдарының кандидаты

С.Е. Бейсбаев, бөлім меңгерушісі

«Қазіргі Қазақстанның рухани жаңғыруындағы қазақ философиясының ролі мен маңызы» атты Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына Жолдауын жүзеге асыруға арналған дөңгелек үстел материалдар жинағы. – Сборник материалов круглого стола на тему: «Роль и значение казахской философии в духовной модернизации современного Казахстана», посвященный реализации Послания Президента Республики Казахстан народу Казахстана. – Алматы: ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, 2018. – 304 б.

ISBN –

Жинаққа қазақ философиясының тарихи маңызы мен рухани жаңғыру үдерістеріне тигізетін әсері туралы пайымдалған мақалалар топтамасы енгізілген. Қоғамдық сананың жаңғыру процесі дүниетанымдық деңгейде жүзеге асқанда ғана оның тиімділігі артатындығы дөңгелек үстел материалдарында жан-жақты тұжырымдалған.

Жинақ ғылыми-зерттеу институттары мамандары мен жоғары оқу орындары оқытушыларына, еліміздің студент қауымына, магистранттар мен докторанттарға арналған.

Нысанбаев Ә.Н., Нұрмұратов С.Е.

Қазақ философиясы – рухани жаңғырудың
дүниетанымдық және әдіснамалық негізі..... 6

Қасабек А.Қ. Аликенова К.Н.

Ұлттық трансформация және рухани жаңғыру..... 17

Сағиқызы А., Молдағалиева А.Е.

Қазақ философиясының гуманистік сипаты..... 25

Соловьева Г.Г.

Творчество Абая в экзистенциальном контексте
мировой философии..... 34

Ғабитов Т.Х.

Қазақ философиясының ерекшеліктері..... 42

Сейтахметова Н.Л.

Национальный способ философствования как маркер
идентичности: философские парадигмы в трудах
профессора С.Е. Нурмуратова..... 52

Байтенова Н.Ж., Туғанбаев Қ.

Ежелгі түркілердің тіршілік ету салт-дәстүрлерінің
діни сенімдерімен байланыстылығы..... 56

Бүлекбаев С.Б.

О философии тюрок..... 67

Елікбаев Н.

Жаңғырған жоғары рух ел бірлігінің басты өзегі..... 80

Раев Д.С.

Қазақ шешендік сөз өнерінің ұлттық философиядағы
орны..... 87

Қурманғалиева Г.К.

К вопросу об изучении тюркских корней национальной
философии..... 99

Барлыбаева Г.Г. Этичность и эстетичность казахской философии.....	108	Мямешева Г.Х. Национальная философия в контексте мировой культуры.....	197
Бегалинова К.К., Бегалинов А.С. Культура казахского народа как мировоззренческий и методологический источник модернизации казахстанского общества.....	113	Омарова Г. Этические воззрения – Абая и Акыта Улимжиулы.....	207
Нурышева Г.Ж. Қазақ философиясының дамуына С.Е. Нұрмұратовтың қосқан үлесі.....	120	Амиркулова Ж.А. Проблема счастья в философии аль-Фараби.....	221
Сатершинов Б.М., Тоқтарбекова Л.Н. Қазақстандағы тарихи сана мен дәстүр және жаңару үдерістерінің оған әсері.....	125	Таирова Б.Л., Рахимова Г.Д. Шоқан дүниетанымындағы этномәдени және діни құндылықтар.....	228
Кокумбаева Б.Ж., Бегалинова К.К., Тенгрианство как духовно-культурный фактор модернизации казахстанского общества.....	134	Жаңабаева Д.М. Қазақ рухани мәдениетінің түркілік тамырлары.....	239
Асқар Л.Ә., Аташ Б.М. Рухани құндылықтардың заманауи жаршысы.....	143	Нүсіпова Г.И. Ұлттық бірегейліктің құндылықтық негіздері.....	243
Қоңырбаева К.М. Рухани жаңғыру аясындағы қазақ этикасының мәселелері.....	149	Бижанова М.А. Қазақ халқының рухани мұрасы: философиялық талдау.....	250
Едильбаева С.Ж. Философия образования как новый раздел казахстанской философии.....	154	Мейрманов А.Д. Рухани жаңғыру үдерісі және ұлттың этикалық ұстанымдары.....	259
Уәли Е.З., Бектенова М.К. Ұлттық дүниетанымдағы кеңістік пен уақыт ұғымдарының орны туралы.....	164	Молдағалиев Б.Е., Рахметова Ж.Ә. Қазақ философиялық дүниетанымының тарихи-мәдени бастаулары.....	268
Рамазанова А.Х. Онтологические особенности мифосознания.....	173	Қасабекова Е.Қ. Қазақ халқы діни дәстүрлерінің философиясы.....	278
Ошақбаева Ж.Б. Қазақ мифологиясының дүниетанымдық мәні.....	180	Иманбаева Ж. Краткий очерк по онтологическому учению Аль-Фараби.....	285
Аташ Б.М., Асқар Л.Ә. Халқымыздағы «Ұлы Дала философиясы» және оның қазіргі отансүйгіштікпен сабақтасуы	187	Игисенова А. Түркі дүниетанымының тектік негіздері.....	289
		Балабекұлы Д. Әлеуметтік философиядағы – ақпараттық кеңістік түсінігі.....	297

өз орнын белгілеп, нығайта отырып өз даму стратегиясын жүргізу арқылы ұлттық және мемлекеттік бірегейлігімізді сақтап қала алады. Ұлттық бірегейлік сыртқы факторларға байланысты өзгергенімен, заманға сай бейімделе отырып, өзінің өзегін, тамырын өзгеріссіз қалдыра алады.

Әдебиеттер

1. Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2008. – 635 с.
2. Платонов Ю.П. Этнический фактор. Геополитика и психология. — СПб.: Речь, 2002. – С. 321, 322.
3. Қазақ философиясы тарихы (ежелгі дәуірден қазіргі заманға дейін). 5-том. (Тәуелсіз Қазақстан философиясы) / А.Х. Бижанов және С.Е. Нұрмұратовтың жалпы редакциясымен. – Алматы: ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану Институты, 2017.
4. Шайкемелев М.С. Казахская идентичность. Монография / Под общ. ред. З.К. Шаукеновой. – Алматы: Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК, 2013. – 272 с.

Бижанова М.А.

Алматы Технологиялық Университетінің доценті,
философия ғылымдарының кандидаты

ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ РУХАНИ МҰРАСЫ: ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ТАЛДАУ

Әлемдегі басқа ұлттар сияқты қазақ халқының көп ғасырлық тарихы бар және даналықтың озық үлгісі боларлық әлемді танып-білудің, философиялық зерделеудің өзіндік сипаттамалары, түркілік ерекшеліктерді танытатын ойлар мен тұжырымдар жеткілікті. Сол рухани інжу-маржандардың қадірін біліп, қазіргі күрделі жаһандану заманында жүйелі түрде жинақтап, жас ұрпаққа рухани сабақтастықпен жүйелі түрде жеткізуіміз қажет.

Қазақ халқының бүгінгі мәдениеті мен дүниетанымын тереңінен әрі жан-жақты түсіну үшін оның қайнарларын

халқымыздың архетиптік санасындағы іздерінен іздеу қажет, дейтүріктер мен арғықазақ мифологиясынан бастап, ілкі түркілер мен ежелгі қазақтардың дәстүрлі мәдениетінен табу керек. Қазақ халқының дүниетанымы мен дәстүрлі мәдениетінің рухани тамырлары мен бастау көздері ежелгі сақ, ғұн және ортағасырлық түркі мәдениетінде екенін отандық зерттеушілер бүгінгі күні дәлелдеп, түйіндеп түсуде.

Өткен тарихымызға құрметпен қарап, оны танып-білуге деген құштарлық, рухани мұраларымыздың негіздерін айқындауға деген, ұрпақтар арасындағы мәдени-тарихи сабақтастықты жаңғыртуға деген ұмтылыс еліміздің тәуелсіздік алуы барысында мүмкін болып отыр. Ол қазіргі тарихи кезеңдегі қоғамның қажеттілігінен туындап, өркениетті мемлекет құру міндетімен байланыс-тырылады. Отаршылдық тұсында сөнуге сәл қалған рухани мұраның ұшқынын қайта тұтату үшін елбасының бастамасымен көтеріліп, жүзеге асқан «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасының тигізген әсері зор болды. «Қазақтың ежелгі даласындағы түркі тілді мәдениеттің терең астарлы тарихына үңілетін болсақ, онда әлемдік мәдениетке өзіндік үлесін қосатын талай мәдени мұраның қорына тап боламыз. Тек осы рухани байлықты төкпей-шашпай, келесі ұрпаққа барлық қадірін түсірмей жеткізе білу қазіргі заманның зерделі қоғамының тарихи міндеті екенін атап өте аламыз. Мемлекетіміздің осы руханилыққа толы игілікті істі қолға алып, ғалымдардың, зерттеушілердің көмегімен үлкен бағдарламаны жүзеге асырамыз деген талабы күрделі мәселе және ол болашақты ойлаудан туындаған қадамдардың қатарына жатады», - деп жазады профессор С. Нұрмұратов [1, 5 б.].

Қазіргі түркі философтарының шығармаларындағы ой толғамдар, басқа өркениет өкілдерін ойларымен қатар, әлемдік философиялық ойдың асыл қазынасында лайықты орнын тапты. Түркі философиясы, әлемдік философиялық ойдың дамуындағы ерекше кезең ретінде, қазіргі Қазақстанның рухани мәдениетін дамыту ісінде ерекше маңызға ие болып отыр. Әлемдік философияға арналған жобаны жүзеге асыру, түркі халықтарының мәдени мұрасын зерттеу, түркі философиясының дербес дәрежесі, оның

мәні мен мақсаты, тарихи рөлі мен рухани мәдениеттегі маңызы туралы мәселені көтеру, мұның бәрі де заман талап еткен жаңашыл әрі өзекті талпыныс деуге болады.

Қазақ халқының сан ғасырлық тарихын түркілік кезеңінен бөліп қарастыруға болмайды. Сонымен қатар, түркілік негізіміз бір болып келетін көрші жатқан халықтардың ділі мен дінін, дүниетанымы мен философиялық әлемді игеру тәжірибесін қазіргі пәрменді дамуымызда, тәуелсіздікті нығайту аясында толығымен ескеруіміз қажет.

Еліміздің сан ғасырлық тарихында өзіндік орны бар кезеңге орта ғасырлық түркілік мәдениетті жатқызамыз. Біз ортағасырлық түркілік философия деп VI ғасырда түркілердің әлемдік тарихтың сахнасына шыққан кезеңнен бастап, XVI ғасырда түркі тілдес халықтың қазақ, өзбек, ноғай, татар, башқұр, қарақалпақ және т.б. бөлінгеніне дейінгі кезеңді қарастырамыз. Ортағасырлардан бұрынғы да, одан кейінгі де түркілік философияда ортақ құндылықтардың, рухани сабақтастықтың болғанын ешкім де теріске шығара алмайды.

Түркілік философияның басқа дүниетанымдардан өзіндік төлтумалығы сонау Тәңірге сенген тарихи кезеңдерден басталады. Түркілер тарихи процесте әр түрлі діни дүниетанымның құрылымымен таныстығы да белгілі. Түркілер ислам дінін қабылдағанымен өзінің төлтума мәдениетінің ерекшеліктерін ұмытқан емес, тіптен, оның барлық мән-мазмұнын еркіндікке, даналыққа құмар кейпіне қарай бейімдеді, дамытты. Сондықтан, араб-мұсылман мәдениеті де өздерінің діни құрылымдарын таратушы ғана емес, сонымен қатар түркілерден көптеген рухани дүниелерді қабылдады деуге болады. Дегенмен қалыптасу мен дамудың белгілі бір сатылардан өтетіні анық.

Аталған мыңжылдық уақыт аралығы Орхон-Енисей ескерткіштерінен белгілі түркілік дәстүрлі дүниетанымды, түркі халықтарының ортақ абызына айналған Қорқыт ата дүниетанымын, «Оғызнаме» мен «Кодекс куманикус» ескерткіштерін, ислам ренессансы тұсындағы түркі философиясы мен әдебиетін, әл-Фараби философиясын, Махмұд Қашқари мен Жүсіп Баласағұн мұрасын, түркілік ислам философиясы мен теологиясын, оның ішінде Халлаж Мансұр мен Әбу Мансұр әл-Матуриди, Ахмед Йүгінеки

мен Қожа Ахмет Иасауи, Сүлеймен Бақырғани мен Хұсамеддин Сығнақи шығармаларын, Насреддин Рабғузи мен Хорезмидің, Хұсам Кәтиб пен Сәйф Сарайидің, Құтыптың еңбектеріндегі даналық тағылымдарын қамтиды.

Ортағасырлық түркі философиясындағы экзистенциалдық сарын барлық түркі тілдес халықтардың ортақ абызы, дана сәуегейі Қорқыт атаның дүниетанымынан анық аңғарылады. Қорқыт ата жеке адамның физикалық өлімнен кейінгі мәңгілік өмірді қобыздың зарлы әуенімен іздесе, бірнеше ғасыр кейін Асан қайғы өзінің елі мен әлеуметі үшін Жерұйықты Желмаясына мініп іздейді. Түркі халықтарының экзистенциалды ойы мен әдеп жүйесінің қалыптасуына Қорқыт ата үлкен үлес қосты. Оның үлгі-өнеге, өсиет-нақыл сөздері қазақтармен қатар барша түрік халықтарында кең таралған. Қорқыт жырлары – имандылық пен ізеттілік, адамгершілік пен парасаттылыққа меңзейді.

Түркі халықтарына тән еркіндік идеясы Қорқыт ата туралы аңыздарда терең философиялық мағынамен ұштасып кетеді. «Қар қаншама жауғанымен жазға бармас, гүлденіп өскен бәйшешек күзге бармас». «Тозған мақта бөз болмас, ежелгі жау ел болмас». «Анадан өнеге көрмеген қыз жаман, атадан тағылым алмаған ұл жаман». Қорқыттан қалған осы ғибратты сөздер оның дүниетанымдығының кеңдігі мен асқан ойшылдығын аңғартады. Мәңгілік өмір таппай, көк Тәңірісін мойындауын ол мына сөздермен қорытындылайды. «Тәңірі пендесінің маңдайына не жазса, сол болады. Оның жазуынсыз адам жамандық көрмейді, ажал келіп өлмейді. Өлген тірілмейді, кеудеңнен жаның кетсе, ол қайтып келмейді» [2, 15-16 бб.].

Рухани тазаруды жақтаған Қорқыт ата «ат жемейтін ащы шөптің гүлденіп өспегені жақсы, адам ішпес ащы судың жылға қуып ақпағаны жақсы, атаның атын былғаған ақылсыз баланың әке омыртқасынан жаралып, ана құрсағында шырланып тумағаны жақсы». «Күлді қаншама үйгеніңмен төбе болмас, қара есектің басына алтын жүген таққаныңмен тұлпар болмас», деп артына терең мәнді ұлағатты сөздер қалдырған ол табиғат пен адамдар арасындағы үйлесімділікті, әдемілікті, табиғи жарасымдылықты жырлайды. Қорқыттың бастан кешкен жеке өмір жолы мен жырла-

ры, айтқан өсиеттері келешек ұрпаққа қалдырған орасан зор мұра болып табылады.

Ортағасырлық түркі философиясында экзистенциалдық ойларды әдептанумен байланыстырып, оны арнаулы ілім ретінде қарастырған ғұлама-философ, энциклопедист-ғалым – Әбу Насыр әл-Фараби. Ол этиканы жақсылық пен жамандықты айыруға мүмкіндік беретін ғылым ретінде қарастырды. Оның түсінігінше, адам жаратылыстағы ең қасиетті жан. Сондықтан оған үлкен құрметпен қарау керек. Әл-Фараби шығармашылығындағы көрнекті орын алатын тәрбие мәселесі. Ол өзінің «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары» атты трактатында тәрбие туралы сөз ете келіп, оған бірнеше ғылыми анықтамалар берді: «Тәрбиелеу дегеніміз халықтардың бойына білімге негізделген этикалық ізгіліктер мен өнерлерді дарыту деген сөз»; «Тәрбиелеу кезінде халықтар мен қала тұрғындарына білімге негізделген қасиеттерден тұратын іс-әрекеттер дағдысы сіңіріледі»; «Этикалық ізгіліктерді – білім, тәрбие арқылы дарыту керек, сол арқылы адам игілікті істерге талпынады» [3, 51 б.].

Әл-Фарабидің «Философияны үйрену үшін алдымен нені білу керек?», «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары», «Азаматтық саясат» атты трактаттарында: ұстаз қандай болу керек, ұстаз бен шәкірттің ара қатынасындағы психологиялық мәселелер туралы көп айтылған. Ғұлама бабамыздың түсінігінше ұстаздар да, қала басшысы да тәрбиелік қызмет атқаратын адамдар: «Ұстаз баланы тәрбиелесе, қала басшысы барша халықты тәрбиелейді. Олай болса екеуі де «Сегіз қырлы, бір сырлы» халыққа қай жағынан болса да үлгілі адамдар болуы тиіс», - деді.

Әл-Фараби «Нағыз тәрбиеші ұстаздың бойында он екі тума табиғи қасиет және алты жүре дарыған қасиетті меңгерген дана адам болу керек», - дей келіп, оның мынадай сипаттамасын береді: «... өнер-білімге құштар; мүшелері мүлде мінсіз; жаратылысынан өзіне айтқанның бәрін жете түсінетін; өзі естіген, көрген, түсінген және аңғарған нәрселердің бәрін жадында жақсы сақтайтын, алғыр да аңғарымпаз; өткір сөз иесі және ойына түйгенінің бәрін анық бере алатын; тағамға, ішімдік ішуге, сыр-сұқбат құруға қанағатшыл; жаны асқақ және ар-намысын ардақтайтын; жара-

тылысынан игі істерге ынтызар; әділеттілік пен әділеттілерді сүйіп, әділетсіздік пен озбырлықты жек көретін; жақындарына да, жат адамдарға да әділ; пасықтық атаулығы мүлде рақымсыз; қорқыныш пен жасқану дегенді білмейтін батыл, ер жүрек; бойына туа біткен он екі, сондай-ақ өмір барысында жүре қалыптасатын алты қасиетке ие болған, бұларды бір-бірімен сәтті ұштастырған адам ғана нағыз ұстаз, жұртқа жақсы басшы бола алады», - дейді [3, 58 б.].

Философиялық және дүниетанымдық ойлауды поэзиялық әдістермен жеткізу Баласағұн шығармашылығына үлкен ықпал жасады. Жалпыға маңыздылығымен және шындыққа негізделген ғылыми еңбегінің айқындығымен, суреткерлік шабытпен ішкі арпалысын бір бойына сыйғыза білген терең ой, қуатты қисынмен құнды пікір түйіндеген. Ең бастысы – өмірге асқақ тұрғыдан қарап, оның терең құпияларына үңіле білуі керек, яғни мұның мәні бостандыққа ұмтылыс болмақ. Егер ғылыми пайым жасау қажеттіліктен туындаса, ал көркем шығармашылық шабыт күдіретін айқын танытады, бар мүмкіндіктердің ішінен тандауға еріктілікті білдіреді. Шығармада адамның бақыты өзіміздің ішкі шеңберінен тысқа шығып, Аллах разылығы үшін көпке қызмет етумен байланыстырылады. Күнтуды Одғұрмышты өз халқының мүддесіне қызмет жасауға, тақуалық жолдан шығуға шақырады. Өйткені:

*Жараспайды кезбе өмір сүргенің,
Тек ораза, намаз ұстап жүргенің...
Құлшылық қып өз жаныңды бағыпсың,
Өзін-өзі күйттеген жан бақытсыз [4, 146 б.].*

Ғалам құрылымының орталығы – жер, одан әрі жеті планетаның жұлдыздар орналасқан белдеуі бар. Жер сияқты олар да қимылсыз. «Құтты білікте» Сакантір (Сатурн), Оңай (Юпитер), Құрұд (Марс), Иашик (Күн), Сәбит (Венера), Арзу (Меркурий), Иалчик (Ай) сияқты жеті жұлдыздың атауы берілген. Ай шарасы әлемді жер мен көкке бөледі, барлығы да үйлесімді, бағыныңқылы субординацияда тіршілік құрады. «Бұл Ай астындағы әлемге адамзат қоғамы да кіреді. Бұл қоғам да қатаң иерархия қағидасына

құрылды. Космологиядағы төрттаған Баласағұнның әлеуметтік философиясына ауысады. Бірақ олар әділет, бақыт, ақыл және қанағат ретінде аталды және «Құтты білік-тін» төрт кейіпкерінің бойына жинақталды. Егер бүгінде экология мәселесінде табиғат, қоғам және адам қарастырылса, ойшылдың ғалам, қоғам және адам мәселелерін зерделеуі адам өмірі мен табиғат заңдарының ортақтығы жайлы, олардың қатар өмір сүруге мүдделілігі жайлы еріксіз ой туғызады.

Ж. Баласағұн сияқты М. Қашқари да имандылық мұраттарын іздеп, адамды, оның қалыптасу жолдарын қарастырады. Дүниетаным көзқарастарының негізінде этикалық бастау жатты. Олардың түсінуі бойынша, кез-келген қоғамдық-саяси қызмет моральдық-адамгершілік қағидаға: даналыққа, әділет-тілікке, мейірімділікке, бейбітшілікке, қонақжайлыққа т.б негізделуге тиіс.

М. Қашқаридың әлеуметтік-имандылық көзқарастары – халқы туралы, оның әділеттілік пен бақытқа лайық өмірі туралы ойларынан туындайтын жалпы дүниеге көзқарасының құрамдас бір бөлігі. Адам баласының бәріне бейбіт өмір, тыныштық пен бақыт тілейтіндіктен қонақжайлық ұғымын дәріптейді.

Қонақ келсе, құт келер.

Құт-береке қонақпенен бірге келеді: қонақ жақсылықтың белгісі, нышаны.

Қонақты қарсы алғын, асыңды күттірме,

Қуана жар салғын, бір затын зыттырма.

Қонақты құт деп білген ерлер кетті өмірден,

Қалыпты жаны жаман, пейілі қар көмірден [5, 74-82бб.].

Бұл өлеңдерде қонақ әлеуметтік ортаға бақыт пен құт-береке әкелуші ретінде көрініс табады. Қонақ жақтырмайтын адам қоғамдағы негізгі адамгершілік қағидасын, этикалық мінез-құлық ережесін өрескел бұзады, сондықтан қандай да айыптауға лайық.

Ортағасырлық түркі философиясының келесі көрнекті өкілдерінің қатарына «Атабат-ул-Хақайик» атты еңбегімен танымал Әдиб Ахмет Иүгінекиді жатқызуға болады. Көне түркі тілінде жазылған «Атабат-ул-Хақайик» («Ақиқат сыйы») түркі-ислам мәдениеті негізінде, діни-мораль саласында назым жанрымен

жазылған тәлімдік «насихатнама» ретінде танылады. Бұл еңбекте аят пен хадистер арқылы түркілерге үйретілуі тиісті моральдық, діни тәрбиенің құндылықтық негіздері берілген. «Атабат-ул-Хақайик» сонымен қатар енді ғана теориялық тұжырымдамасы қаланып келе жатқан сопылық дүниетанымның «Ахлақи Суфий-ана» (сопылық мораль) кітаптарына да негіз болды. Еңбектегі «...дүниенің зұлымдық пен жамандыққа толуы, құлшылықтың риякерлікке айналуы, мұсылмандардың көр еліктеушілікке (тақлит) салынуы, мешіттердің қаңырап қалуы, шарапханалардың толып-тасуы, ғалымдардың амал-істен, захидтердің күнәдан, даналардың (арифтердің) «ракс пен самадан» (зікір салу-дан) қолы тимеуі, жамандық-індеттің жайылуы» сияқты наразылықтары мен жан айқайы сол дәуірдің саяси-әлеуметтік тұрақсыздығынан көрініс береді [6, 42 б.].

Біз «Ақиқат сыйы» мәтініне сүйене отырып, Ахмед Иүгінекидің адам туралы, адамның өмірлік мақсаты мен міндеттерін атқаруға не кедергі, не көмекші болатынын, адам құлықтары мен әрекеттері және бақыты туралы ойларына тоқталып, оларды бір жүйеге келтіруге тырысайық. Олай болса, біз ең алдымен осы мәселелер тініне тереңдеп ену үшін мәтінді саралап, әр сөздің бағамына зер салуымыз қажет.

Бірінші сөзін ойшыл-ақын жалпы білімнің пайдасын, надандықтың зиянын сипаттауға арнаған. Білімнің ең басты қажеттілігі немесе пайдасы адамға бақыт жолын білдіруі. «Бақыт жолы білім арқылы білінеді», – дейді Әдиб Ахмед. «Білім ал, бақыт жолын ізде». Білім жолына түскен адам бақыт жолына түскендікпен тең:

Ашылар білімменен бақыт жолы,

Білім ал, жолға түсіп бақыт толы, [7, 42 б.] —

дей келе, білімдіні бағалы алтын динармен салыстырып, білімсізді қара бақырға теңейді. Бұл жердегі білім түсінігі қасиет сияқты, білімді мен білімсіз теңелмейді: білімді тірісінде ерлік етеді, білімсіз тірісінде де, көрде де жатқан өлікпен тең, білімдінің өзі өлгеннен кейін де аты қалады, наданның тірі кезінде де аты өлік; білімді адам жоғары өрлейді, ал білімсіз төмен қарай құлдырайды.

Түркі ата-бабаларымыз адамның ішкі дүниесіне зер сала ақтара қарай отырып, оның әлеуметтік ортадағы салмағын анықтай білген. Соңында, өздерінің көз жеткізген ой қорытындыларын жасаған. Олар адамға үлкен моральдық талаптар қоя отырып, зор сенім, үлкен үміт артады. Қазақ халқының дәстүр-салтындағы барлық ізгі қасиеттер мен құндылықтар осы түркілік кезеңдегі халық даналығынан бастау алады.

Қазіргі өркениет ғылыми қауымдастықтың алдына адамзаттың руханилығы мәселесін мейлінше өткір қойып отыр. Ішкі жандүниенің жайлы жағдайын қалыптастырудың, ішкі ұмтылыстарды тысқары дүниенің қарама-қайшылықтарымен үйлесімге келтіруді үйренудің қажеттілігі жаңа дүниетаным қалыптастыруға бағдарланған философиялық теорияларды алдыңғы орынға шығарып, өмірқамының құндылықтық құрамдастарын зерттеудің басымдылығын айқындайды. Сенім мен үміт, сүйіспеншілік пен мейірімділік, ізгілік пен қайырымдылық, даналық пен білімділік, сұлулық пен әсемдік, бақыт пен шаттық сияқты әрі қарапайым әрі күрделі рухани құндылықтардың өзектілігі оларды зерттеуге итермелейді.

Әдебиеттер

1. Нұрмұратов С. Кіріспе // «Бағзы замандардан бүгінгі күнге дейінгі қазақ халқының философиялық мұрасы». Жиырма томдық. 5-том. «Орта ғасырдағы түркі ойшылдары». Астана: «Аударма», 2006. – 516 б.
2. Қорқыт ата кітабы. Оғыздардың батырлық жырлары.– Алматы: Жазушы, 1986. – 113 б.
3. Әл-Фараби. Әлеуметтік-этикалық трактаттар. – Алматы: Ғылым, 1975. – 163 б.
4. Баласағұн Ж. Құтты білік / *Көне* түрік тілінен аударған, алғы сөзін жазған Егеубай А. – Алматы: Жазушы, 1986. – 616 б.
5. Қашқари М. Түбі бір түркі тілі («Диуани лугат ат-түрк»). – Алматы: ХАНТ, 1993. – 690 б.
6. Нысанбаев Ә., Кенжетай Д. Алғысөз: ислам философиясы туралы // «Қазақ халқының философиялық мұрасы». Жиырма томдық. Ислам философиясы. – Астана: Аударма, 2006.– 4-т. – 512 б.
7. Құрышжанов Ә. Кіріспе // Ахмед Иүгінеки. Ақиқат сыйы. - Алматы: Ғылым, 1985. – 189 б.

Мейрманов А.Д.

ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институтының аға ғылыми қызметкері,
гуманитарлық ғылымдарының магистрі

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ ҮДЕРІСІ ЖӘНЕ ҰЛТТЫҢ ЭТИКАЛЫҚ ҰСТАНЫМДАРЫ

Рухани жаңғыру жағдайында қазақ халқының тәуелсіздігінің баяндылығы үшін және жаһандану жылымына жұтылмай өркениет көшіне өзіндік бет-бейнесімен ілесуі үшін ұлттық бірегейлену үдерісінің маңыздылығы сөзсіз. Сондықтан қазақ этносының бірегейленуінің рухани мұраларда көрініс табуын және оның ұлттың этикалық ұстанымдарымен ұштастығын зерттеудің мәні зор.

«Бірегейлену», «бірегейлік» ұғымдарының өзі сол қоғам мүшесінің, жеке тұлғаның өзін-өзі қандайда бір әлеуметтік, діни, саяси, этникалық қауымдастықтың мүшесі ретінде сезінуімен анықталады. Бірегейлену үдерісі жеке тұлғаның өзін әлеуметтік және этникалық топтың мүшесі ретінде сезіне отырып, сол топтың ықпалымен әлеуметтік қызметтің алуан қырын меңгеріп, әлеуметтік рөлдерді орындай отырып, қоғамдағы этикалық құндылықтар мен моральдық нормаларды тиімді меңгеруіне мүмкіндік береді.

Қазақстан республикасының президенті Н. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауында ұлттық идеологияның өзегі ретінде ұсынылған «Мәңгілік ел» идеясы халықтың рухани этикалық мақсат-мүддесімен үндесетін, болашақ асыл арман-мұраттарға қанаттандыратын озық идея. Себебі, адам рухының мәңгі-бақилығына сеніп келген халқымыз үшін бұл идеяның рухани этикалық мәні басымдыққа ие. Халқымыздың сан ғасырлар қордаланған бай рухани қазынасына, мәдени һәм әдеби мол мұрасына этикалық мұраттар болуымен өзек елдің тарихи тағдырын анықтаған еді. Рухани-этикалық құндылықтардың негізгі сипатының бірі де бірегейі де оның мәңгілігі және жалпыадамзаттық этикалық ұстанымдарға сәйкестігінде. Адам-